

ГОДИШЊИЦЕ

Проф. др Радомир В. ИВАНОВИЋ*

ДОПРИНОС ЕПИСТОЛОГРАФИЈИ МАРКА МИЉАНОВА ПОПОВИЋА

"Нека се кади по божјој правди и својој
заслуги на оно што је ко зарадио"

М.М. Поповић

У азбучницима средњовјековних књижевних појмова и савременим рјечницима књижевних термина посебна пажња посвећена је одређенима - "епистола", "епистолар", "епистолографија", "писмо", "посланица", "роман у писмима", и другима. Теоретичари књижевности тврде да су још у античкој књижевности одвајана *ἰρивαῖνα* од *ἰσλοβνῆν ἱισαμα*, односно да је постојало више врста писама која су се међусобно разликовала по намјени, поводима настанка и степену литерарности (наративна писма, писма саучешћа, писма одобрења, веома бројна љубавна писма, интелектуална писма, која су писали књижевници, филозофи, етичари, естетичари и политичари, потом религијска писма, која су писали омилићари, теолози и мистици, монденска писма, естетичка писма, којима је саопштавана општа или појединачна естетика, односно поетика и аутопоетика, као и јавна писма, путописна писма која представљају зачетак путописне прозе или "романа на путу", предсмртна или аманетна писма, и многе друге врсте других писама).

Мада се, етимолошки гледано, често једначе категорије "писмо" и "посланица" (грчки *εἰςτῖολα*, латински *epistula*, српскословенски *ἰο-слание*), очигледно је и у теоријској и у практичној сфери дошло до видне међусобне разлике, најприје стога што се "писма" махом третирају као комуникација двају субјеката (адресата и адресанта), док се "посланице" махом третирају као текстови који носе општу поруку, који су још од интенционалне фазе намијењени јавности као *exempla* (примјери), те су они без изузетака писане повишеном емоционалношћу и високом ре-

* Аутор је дописни члан Црногорске академије наука и умјетности, Нови Сад.

торичношћу (оне могу бити сатиричне, елегичне, панегиричне, као и апостолске посланице, посланице светих отаца и посланице вјерских поглавара најзаступљенијих религија). Најкраће речено, "писма" служе за исказивање субјективних, а "посланице" за исказивање интересубјективних искустава и сазнања, било да се ради о теоријској (различитим областима духовних дјелатности), било о практичној равни (егзистенцији и свим њеним еманацијама).

На сложеност наведене проблематике указује и Милорад Павић у деветој глави - "Писма", објављеној у његовој књизи *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, 1970, у којој пише о епистоларима, посланицама уз "свијећу" или хиландарском бароку, хајдучким писмима, "српским књигама" са јужних граница, као прозној паралели усменој епици, муслиманским писмима, која баштине источњачку и исламску конвенцију епистола, писмима са сјеверних граница и књижевним писмима као посебној категорији. У епистоларе Павић убраја: пјесничке посланице у стиху и ритмованој прози, књижевна писма, дипломатску преписку и државничку кореспонденцију. У "Закључку" аутор пише: "Тако ће епистолографија добити мало-помало своје право место у књижевности, као истински књижевни род, и изгубити статус нехотичне књижевне делатности, који најчешће има у барокним временима".

Као што се види из овог кратко изложеног историјата тумачења и разумијевања "писама" и "посланица", критеријуми за њихову диобу, наратолошка уопштавања или генолошке дефиниције, могу бити књижевни и некњижевни; могу бити веома разнородни и могу задовољавати различите теоријске и прагматичне потребе. Нас, међутим, превасходно интересују подјеле на *књижевну* и *некњижевну форму*, јер од степена *литерарности* зависи у коју ће се духовну дисциплину уврстити поједини корпуси писама. Када је у питању невелики али значајни епистоларни корпус Марка Миљанова Поповића (1833-1901), од посебног интереса су оне категорије које теоретичари називају "књижевним писмом" и које су, као чисто књижевна форма, генолошки прецизно дефинисане као "посланице". Како свака књижевна врста или жанр показују "вољу жанра", независно од "воље аутора", то је јасно што и "посланице" већ а priori садрже одређен број жанровских ознака као "саморазумљиво полазиште". То практично значи да је епистоларно дјело писано са скривеним или видно испољеним књижевним амбицијама, чисто књижевним језиком, и да оно рачуна на специфичан општи пријем (када је у питању рецептивни модел), због различитих врста функционалности које еманирају интенционални и лингвистички лук (када је у питању продукциони модел).

Када су у питању Поповићева епистоларна поезија и проза, лако се могу одијелити "писма од посланица". У значајна ауторова *писма* убројали смо: писмо Лазару Сочици (Подгорица, 16. 2. 1882), Тому П. Ораовцу (почетком јануара 1883), Нову Спасојеву Поповићу (послије 24. I 1883), Љубомиру Ковачевићу (Улцињ, 13. III 1897), Стојану Николину Поповићу (Дубровник, 25. XII 1900) и књазу Николи Првом Петровићу Његошу (Херцег-Нови, 26. I 1901), датирана по старом календару; а у

значајне *посланице*: *Посланица Леки Иванају* (Медун, 20. XII 1876), *Посланица књазу Николи* (Медун, 23. III 1877), *Посланица сердару Јолу Пилеићу* (1883), изгубљена *Посланица Јосефу Холечку* (1883), о којој су савременици оставили аутентична свједочења, као и још двије драгоцене - *Посланица војводи Пеку Павловићу* (недатирана, настала у периоду од 1882. до 1885) и постхумно објављена *Посланица честийићковићу и одобриковићу* (1989), што све заједно чини корпус од тридесетак писама и посланица.

1.

Парадигматским обрасцима *књижевних писама* у Поповићевом дјелу сматрамо - *Писмо војводи Лазару Сочици* (Подгорица, 16. II 1882) и *предијено писмо књазу Николи Првом Пејровићу Њеџошу* (Херцег-Нови, 26. I 1901), оба писана у прози; а парадигматским обрасцима *књижевних посланица* - *Посланица сердару Јолу Пилеићу* (1883), *Посланицу војводи Пеку Павловићу* (писану од 1882. до 1885) и *Посланицу честийићковићу и одобриковићу* (постхумно објављену, (1989). Основна разлика између Поповићевих дјела - *Примјери чојсџива и јунашџива* (1901), *Племе Кучи у народној џричи и џјесми* (1904) и *Живои и обичаји Арбанаса* (1904-1905), с једне, и *књижевних писама и посланица*, с друге стране, показује се на тај начин што се у књигама писац труди да пише *објективистички* интонираним стилем, чак и са претензијама на научни стил, док *писама и посланице* пише изразито *субјективизираним стилем*, одајући "тајне афинитете", *писама* егземпларну "личну литератџуру", како ту врсту *књижевних дјела* дефинише француски научник Филип Лежен у књигама *Ауџобиоџрафија у Француској и Ауџобиоџрафски џакџи*.

"Драму живљења" и "драму стварања" у највећој могућој мјери показује *Посланица сердару Јолу Пилеићу*. Њу је, без ауторовог знања, објавио учитељ, пјесник, Поповићев саплеменик и блиски сарадник Томо Перишин Ораовац (1853-1939), у Београду, 1883. године, у три хиљаде примјерака, излажући и себе као приређивача и аутора смртној опасности (књига је истог часа у Црној Гори доспјела на индекс забрањених издања). Припремајући се за издавање Поповићевих *Целокуџиних дела*, у познатој библиотеци београдске "Народне просвете" (1930, стр. 308), Трифун Ђукић се обратио Тому П. Ораовцу, приређивачу првог издања, писцу "Предговора" (стр. III-XII) и "Објашњења" (стр. 37-49), прилозима у којима је детаљно и веома сугестивно описао нестанак Поповићевог *књижевног првијенца* и тешкоће које је морао пребродити да би испунио основни циљ (од потајног преписивања Војводиног рукописа, преко описа изгнанства из Црне Горе до опасности којима се излаже публиковањем дјела).

Ораовац се у "Предговору" јавља у улози поузданог *свједока*. Њему се тада није могло оспорити ни оно што је доцније лако сам оспорио, али без сугестивности коју је показао у првом случају. Наиме, он се у "Предговору" јавља у трострукој улози - као *свједок, учесник и инџерџретџиор* описаних догађаја. Као Поповићев интимус, коме је "потанко

познат живот и рад овога јунака", Ораовац се определијелио да писца представи "влаштитим ријечима", јер по његовом мишљењу "Истина умријети не може (sic!), мора испливати и показати се у свом сјају и чистоти, па ма то и после гроба било, тек зубја правде засјати мора". Приређивач је, дакле, руковођен *принципом истинитости* и *поузданости саопшћенога*, о чему свједочи одмах на почетку наведеног "Предговора":

"По моме мишљењу ово писмо заслужује да се преда јавности; јер из њега можеш виђети, како осјећа и како мисли један од првије и најбољије црногорскије војвода и војсковођа; виђет ћеш како и о чем збори човјек они, који је вазда без икаквог устезања и околишења, свакоме отворено рекао у брк истину, не бојећи се тавнице, мушкета или вјешала" (стр. III).

На опште изненађење, на након пуних 47 година, Ораовац, у писму Трифуну Ђукићу (писаном у Београду, 25. јуна 1930), које у цјелини и први пут објављујемо у "Прилозима" ове књиге, *демантује* самог себе из 1883. године тврдећи да је он аутор *Посланице*, да ју је написао у Београду, након егзила из Црне Горе (у мају 1883), да је њоме хтио да се освети црногорском књазу Николи, ређајући читав низ, махом некњижевних чињеница. Након што је, током тридесетих година XX вијека, дошло до судског спора, који је остао неокончан, у науци о књижевности дошло је до жучне дискусије зналаца и лаика о ауторству *Посланице сердару Јолу Пилејићу*, која је несмањеном жестином трајала све до наших дана. Неки од књижевних зналаца (Јован Чађеновић, на примјер) стали су на Ораовчеву страну, док су други стали безрезервно на Поповићеву страну (Нико С. Мартиновић, на примјер).

Друго издање *Посланице сердару Јолу Пилејићу* објавила је Поповићева кћерка Анђелија Петровић Његош (Подгорица, 1932), а треће Бранислав Н. Ивановић (Цетиње, 1995). Међутим, упркос томе што је временом преовладало, док није потпуно преовладало, мишљење да је Марко Миљанов аутор *Посланице*, она је и даље изостављана из *изабраних* (Трифун Ђукић, 1930) и *сабраних дјела* (Милорад Стојнић, 1967), па чак и из *Сабраних дјела (Кријичко издање)* у двије књиге које је издала Црногорска академија наука и умјетности, које су приредили Јован Чађеновић и Љубомир Зуковић, (Књ. I-1989, књ. II-1990). Гријех приређивача утолико је већи што нијесу *Посланицу* објавили бар у биљешкама или прилозима двама томовима, чиме би коначну одлуку препустили читаоцима као мериторним судијама. Управо таквим циљем смо руковођени приликом припремања Поповићеве књиге *Посланице* (2001).

У Ораовчевом одговору Кучима, који су оспоравали његово ауторство, позивајући се на тада још живе свједоке, објављеном у никшићкој "Слободној мисли" (бр. 22, 26. маја 1934), у коме је опонент навео таксативно чак 15 тачака, као и у писму упућеном Трифуну Ђукићу (Београд, 25. јуна 1930), налазе се многе констатације које се без икаквих тешкоћа могу оспорити. Тако, на примјер, потпуну обману читалаца представља Ораовчево тврђење да Марко Миљанов "није могао на-

писати 'Посланицу' и што ништа подобно није написао прије ни послије". Апсолутни демантии оваквог тврђења представља касно пронађена *Посланица војводи Пеку Павловићу*, која је писана у истом периоду, 1882-1885, те је Ораовац, сасвим сигурно, био упознат са њом још док је била у рукопису, будући да се ради о два дјела која се морају анализирати као "*дйййихон йосланица*". Ораовца такође демантују и сва друга дјела настала у првој и другој фази Поповићеве стваралачке метаморфозе.

Апсолутно је нетачан Ораовчев навод да Поповић није писао поезију, јер му је такође било познато да је писац припремао за штампу збирку епских пјесама (преко три стотине), од којих су многе забиљежене од других пјевача, али међу којима је највећи број био Поповићев. Збирку је писац предао дворском пјеснику Јовану Сундечићу, у чијем је дому она мистериозно нестала у пламену. Осим тога, демантујуће дјелује и податак да је писац у *Посланици војводи Пеку Павловићу*, писаној, као и претходна, у стиху и прози, написао *десей йрозних цјелина* (у *Критичком издању* из 1990. то износи 683 ретка) и *девей сйихованих цјелина* (што износи 1.024 стиха, а то значи да је у оквиру *йосланице* исписао читаву *йоему*). О Ораовчевој "грижи савјести" свједочи и податак да, упркос саопштеним тврдњама, анализирану *Посланицу* није штампао под својим именом од јуна 1883. до 25. јуна 1993; затим од тога датума до смрти (3. марта 1939); а познато је да то нијесу учинили ни његови савременици, ни сљедбеници, па чак и они који су истрајавали у погрешним констатацијама. Наша замјерка Ораовцу као мистификатору упућена је превасходно стога што је туђе, изразито *књижевно йисмо* покушао да својим накнадним и непотребним интервенцијама, као приређивач, представи као *йолийички йамфлей*, руковођен, по свему судећи, политичким амбицијама, стваралачком таштином и другим личним и недолчним разлозима.

За разлику од аутора који су сматрали *Посланицу сердару Јолу Пилејићу* Ораовчевим дјелом или оних који су је сматрали, *in extenso*, Поповићевим дјелом, ми смо у поетолошкој монографији *Рейторика човјечности (Морфологија и семантика дјела Марка Миљанова Поповића)*, Подгорица, 1993, у одјелку "Лична литература (Епистоларна проза и поезија)", стр. 228-248, сматрали, а и данас сматрамо, на основу вишегодишње и подробне, стилске и језичке анализе, - да је *йримарни йексй* написао Марко Миљанов Поповић 1882. и 1883. године; да га је дословце преписао Томо П. Ораовац (1883), односно да га је *сйилизовао* тако што је од једне поетско-прозне врсте сачинио само стиховано дјело од 1.099 стихова. Приређивачев удио се, дакле, односио на "*йревођење*" прозе у поезију (класичним епским десетерцем, са обавезном цензуром послије четвртог слога), као и на *уједначавање* различитих метричких стопа, јер је у Поповићевом маниру да у истој посланици употребљава стихове различитог метра (од четверца, преко осмерца, до десетерца). Ораовчева стилизација је директно допринијела девалвацији Поповићевог дјела, јер је очигледно да је Поповић талентованији, а Ораовац школованији, али мање талентован писац.

До такве констатације дошли смо компарирањем најпознатијих

Поповићевих и Ораовчевих дјела (од којих бисмо за ову прилику споменули *Жаловојку Ловћен џланини*, 1883, и *Црни дани Босне и Херцеговине*, 1886), претходно упознати са резултатима истраживања које је документовано саопштио Бранислав Н. Ивановић у обимној књизи *Историја о Марку Миљанову* (Никшић, 1996, стр. 446). Приликом анализе показале су се три врсте стихова: они за које са сигурношћу можемо тврдити да их је написала чворновата рука медунског војводе (*а*); они које је исписивала не много даровита Ораовчева рука (*б*) и они за које се не може поуздано тврдити чији су, јер им је изворни облик у тој мјери нарушен да аналитичара и даље остављају у недоумицама (*в*).

Утврђивање оригиналности компаративном методом захтијева обухватну, специјалистичку студију. Овом приликом ми бисмо навели само два примјера односа *ориџинала* (*а*) и *стилизације* (*б*). Први се односи на сам почетак *Посланице*. Уводна три стиха су несумњиво Поповићева:

"Ово првом у животу своме,
Узех перо у десницу руку,
да напишем писмо пријатељу"
(стр. 1, ст. 1-3)

као што су два наредна Ораовчева:

"Кад већ брзо напуњам педесет
Од рођења наравно година"
(стр. 1, ст. 7-8)

док се други односи на Поповићеве опседантне теме и мотиве, као што су, на примјер, *слобода*, *насиље* и *оштор насиљу*. Нема никакве сумње да су Поповићеве стихови, негошевски интонирани:

"Сила чојству топуз иза врата,
Чојство сили по пепелу шеће.
Код силе је умрло поштење"
(стр. 21, ст. 640-642)

јер смо их, у истом или модификованом облику, налазили у другим Поповићевим дјелима, као што нема никакве сумње да су Ораовчеви стихови они који дјелују анемично:

"Сјетно прођох крај Медуна града,
Доклен стигох на врху Орљева.
Ту починух на врху стијене,
Поглед бацих пољем Ђемовскијем,
Видех китну шехер Подгорицу;
Вратих поглед опет ближе себе". итд.
(стр. 5, ст. 99-104).

Очигледно, ради се о пјеснику, романтичарском епигону, који својом претенциозношћу девалвира дражи дескрипције (када је у питању *имитација* визуелне пјесничке слике преузете из епске народне поезије) и насилном процесу *литераризације*, сасвим несвојствене Поповићевом лирско-епском и епском маниру (када је у питању емоционалистичка естетика, односно *лиризација* расположења лирског или епског јунака), да не спомињемо оно мудро Вуково упозорење да је у пјесмама такве епске провенијенције више *историје* него *поезије*.

Да закључимо. Нема никакве сумње да *Посланица сердару Јолу Пилејићу* представља Поповићев *изворни џекс* и да се мора, као таква, инкорпорирати у његова цјелокупна дјела, уз напомену да је сасвим извјестан Ораовчев удио. Поповићев удио је пресудан у *садржинском*, а Ораовчев у *формалном погледу*. На то указује све већи број научника из науке о књижевности, науке о језику и фолклористике, особито у последњој деценији XX вијека. На то илустративном снагом указују и посебна издања из тог периода: наша монографија *Решорика човјечности* (*Морфолозија и семантика дјела Марка Миљанова Поповића*), 1993. стр. 296; докторска дисертација Рајке Биговић-Глушице *Језик Марка Миљанова*, Подгорица, 1997, стр. 348; двије књиге Бранислава Н. Ивановића - Марко Миљанов Поповић: *Посланица сердару Јолу Пилејићу (Треће кријичко издање, са поговором)*, Цетиње, 1995, стр. 180, и, нарочито, обухватна књига - *Истина о поезији Марка Миљанова* (Никшић, 1996, стр. 446). Као завршни акорд расправе о овој проблематици навели бисмо зборник радова *Први књижевни суд у Црној Гори* (Подгорица, 2000, стр. 220), који су приредили Б. Н. Ивановић и Радосав Милић, а у коме су своја коначна одређења саопштили познати литературолози, лингвисти и правници: Бранко Поповић, Милорад Стојовић, Слободан Калезић, Рајка Биговић-Глушица, Јован Чађеновић, Драго Ђупић, Светозар Пилетић, Бранислав Н. Ивановић, Радомир Прелевић и аутор ових редова, чиме је дефинитивно стављена тачка на одгонетање ове мистификације (видјети "Одлуку и завршну ријеч Књижевног суда у Подгорици, 8. маја 1966. г.", стр. 135-136, коју такође објављујемо у "Прилозима" ове књиге).

У тематско-мотивском погледу, као и у погледу употребе стваралачких проседа, *Посланица сердару Јолу Пилејићу* представља литерарни *прејекс* *Посланици војводи Пеку Павловићу*, будући да садрже велики број тематских, мотивских, стилских, језичких и стваралачких паралелизама. У истој мјери, могло би се рећи, да су двије наведене *посланице* послужиле као *припремна фаза* за настајање треће и најуспјелије међу њима - *Посланице часнићковићу и одобриковићу*. Са становишта психологије умјетности, лако се може објаснити то што је временом Марко Миљанов стицао нова животна и стваралачка искуства, што је богатио посматрачки дар и стваралачки потенцијал током стваралачке метаморфозе, што је у међувремену овладао одабраном књижевном формом и стваралачком техником и што у дјелима посвећеним епистографији показује "тајне афинитете", под којима подразумевамо пишчеву способност да ствара аутентичну "*личну лирирајуру*".

2.

У осмом одјелу књиге *Проблеми модерне кријице* (1975) Пол де Ман занимљиво пише о "реторици заслепљености". Тај топос, као и топос "афектиране скромности" или "завођења читаоца", у пуној свјетлости и на више мјеста показује се у дјелу Марка Миљанова, као и "Предговору" Тома П. Ораовца, саопштеном као "шифра тумачења" *Посланице сердару Јолу Пилетићу*. На топос "реторике заслепљености" упућује најприје следећи Ораовчев навод: "Војвода Марко није писао ово писмо, да изнесе себе као писатеља, већ једино зато да се разговори са својим старим пријатељем сердаром Јолем и побратимом војводом Пеком". Само двије странице раније приређивач вехементно свједочи о основној пишчевој интенцији:

"Из писма које ти предочавам чућеш његове влаштите ријечи, вићети ћеш како се љути на оне који могу, а нехоће народу чићети добра. Вићети ћеш како мрзи злотворе српске, који на темељу неправде раде угасити (ако узмогаше) свјетлост српске слободе. Чућеш како у заносу јуначкоме кори Србе, и чуди се српскоме ћутању и равнодушном гледању, ће наша браћа издишу под тешкијем ударцима. Разумјет ћеш како је остао рањен после расанка са својим најмилијем и врснијем пријатељем сердаром Јолом Пилетићем" (стр. VII).

Упркос поступку који правници дефинишу као *contradictio in adjecto*, Ораовац је у оба, супростављена примјера релативно у праву. У првом наводу ради се о *писму* (у "Предговору" он ће чак 17 пута ово дјело назвати тако), које је намијењено интимној сфери, тајном разговору двојице пријатеља; а у другом о *посланици* (осим у наслову, ту одредницу употребиће у уводном тексту само још 2 пута), која је намијењена најширем читалачком сталежу и која има задатак да саопшти јавности многа индивидуална становишта о релевантним сферама егзистенције. Из свега реченог произилази да је Ораовац реториком наслова инвентивно и тачно дефинисао многе премисе интенционалног лука Поповићевог дјела, које је, уистину, двоплано по свој структури, које је најприје чиста *књижевна форма*, потом *еписиоларна поезија*, односно *књижевна посланица*, и, на крају, то је лирско-епска врста - *поема* (састављена од 1.099 стихова).

На топос "афектиране скромности" изравно упућују и два сродна Поповићева навода, преузета из *Посланице војводи Пеку Павловићу*. У непосредном обраћању сабесједнику аутор најприје каже: "Нека ти није зачудо - мене је ово разговор с тобом и сердаром, па оћу и вама двојици да пошлем дио од старог разговора и вашег Марка (...) Ово, Пеко, подијелите наполи са сердаром Јолем", а само двадесетак страница касније писмописац ће ујесмити ово становиште на следећи начин:

"Немој, Пеко, пусти ме, вјере ти,
 да алидам кудгођ и тумарам.
 Па ако је неуредно писмо,
 прескубене у њега ријечи
 теке дане да проводим лакче
 неће ово на јабану, чоче.
 Па нека се мисли и ријечи
 испрескачу ће ко кога стиже".

У анализи епистоларних форми посебна пажња мора се посветити синтагмама "на јабану" и "стари разговор", јер се ради о веома важним теоријским категоријама. Наиме, до сада је мало или нимало истичано да су Поповићева *йисма* и *йосланице* рађене по културолошком и књижевном моделу званом "јуначки разџвор" (односно "народни разџвор" или "црногорски сједник") који представља освјештани вид патријархалне/нарративне културе (о њему су занимљиво, мада не и довољно исцрпно, писали Јован Деретић, расправљајући о композицији *Горскоџ вијеница*, 1969, и Живко Ђурковић, бавећи се функцијом анегдоте у Поповићевом дјелу, 1981). Сама чињеница да се ради о "разговору" упућује на дијалошку природу *йисама* и *йосланица*, што неминовно захтијева додатну аргументацију. У маниру је човјека партијархалне заједнице да сваку врсту јавног обраћања посвети општој тематици и мотивици, те би, уопштено говорећи, *йисма* била посвећена интимном, а *йосланице* спољашњем свијету (јавности). О томе Марко Миљанов на почетку *Посланице честийиџковићу и одобриковићу* пише:

"А сад ми је ред да и ја зборим с наученијем Србином, па ако и' је и више, ја ћу с једнијем у име свије говорит, па он нека дијели с ким он зна, јер он је изван црногорске границе, а биће и изван црногорске школе и сељачке простоте".

Познато је да писац није давао наслове својим мањим или већим дјелима (*Примјерима чојсйива и јунашйива*, 1901, наслов је дао Симо Матавуљ као приређивач дјела). Када су у питању *йосланице*, истини за вољу, прву је оименио Ораовац, док су друге двије добиле име по аналогји (према сачуваним аутографима). Стога читаоцу предлажемо наслове који служе као парадигматске осе и са којима би се, вјероватно, сложио и сâм писац. Предложени наслови, по нашем мишљењу, резимирају и парадигматске и синтагматске осе, односно они служе као оријентир кроз парадигматику и синтагмику у цјелини. Наслов - *Посланица војводи Пеку Павловћу* је у свиим нијансама индикативан, много индикативнији него што су раније дати наслови (Милорад Стојовић - *Војводи Пеку Павловићу*, 1971, и Јован Чађеновић - *Марко Миљанов Пеку Павловићу*, 1990). Наслов трећем дјелу истородне провенијенције - *Посланица честийиџковићу и одобриковићу* преузета је из Поповићевог текста. Ради се о два инвентивно пронађена неологизма, којима се наглашава значај етичке и књижевне *дијайрибе*. Лик честитковића и одобрико-

вића (то му је име и презиме) остварен је као непознат, а готово присутан опонент, мада је могуће да су савременици знали коме је упућена Поповићева дијатриба. Ради се о човјеку као *негајивном њримјеру*, оном који је каталог зала претпоставио каталогу добара (и овом приликом чини нам се наш наслов функционалнијим од Чађеновићевог, који је дат неутралном лексиком - "*Дио рукојиса који није објављен*", 1990).

Ништа мање није интересантна ни расправа о генолошкој припадности појединих *јосланица*, посебно уколико имамо у виду књижевне форме, којима су обликоване. Прву од њих - *Посланица сердару Јолу Пилетићу* дефинисали смо као "стиховану посланицу"; другу - *Посланица војводи Пеку Павловићу* као "поетско-прозну посланицу"; а трећу - *Посланица честийикувићу и одобрикувићу* као "етичко-књижевну дијатрибу", у смислу који је овом жанру дат још у античкој књижевности (као распра, *неикос* са непознатим опонентом). Избор *дијатрибе* као етичке или књижевне форме представља хотимично или нехотимично пишчево одређење, али је схватљиво у оба случаја, јер је познато да медунски Прометеј није био самоук и недоук него је то писац радозналост духа, који је радо и често читао Плутархове *Ујоредне живоијисе* (*Vitae paralelae*), о чему свједочи војводин писар Божо Радошев Поповић, као и много пута читани примјерак *Живоијиса* у Марковој библиотеци.

У *Посланици војводи Пеку Павловићу* писац показује интелектуалну радозналост за дјела античких мислилаца и европских прегалаца, наводећи имена Солона, Демостена, Сократа, Аристиде, Брута, Јана Хуса, Јана Жишке и других, о чему смо опширније писали у огледу "Морална завјештања Марка Миљанова" (1998). Такве паралеле имао је на уму и познати њемачки научник Герхард Геземан који је тим поводом записао: "Приказати Марков живот и дати слику његовог карактера један је од најљепших задатака балканског Плутарха".

Захваљујући трима *јосланицама*, доиста се може направити примјеран "портрет писца", "портрет дјела" и "портрет времена". У каталогу "идеја-водиља" М.М. Поповића на прво мјесто долази она која је посвећена жртвовању и саможртвовању појединаца у корист општег добра, односно стављање општих и националних интереса испред појединачних, породичних и племенских. Предат општој етичкој мисији, човјек Поповићевог времена је на свакодневном испиту савјести. Стога је он више човјек будућности него човјек савремености. То је примјер човјека дјелатне филозофије чије је животно начело - "*Смјени и умјени!*", односно - "*Чинији и бији!*", како би рекли егзистенцијални филозофи. Само по себи се разумије да је такав човјек лишен сваке врсте таштине, о чему непосредно свједочи писац у једном од бројних ауторских коментара:

"Да пишем ове црте не нагони ме славољубље, јер ми оно никада није распињало груди, до једино ме нагони то што видим да многи јунаци не само да умријеше тијелом, но и рад њихов умрије кои не смије бит заборављен. Зубја истине свијетли многومه на гробу, иште спомена, а ту зубју нико не види. Па ми се заисто чини да ја дугујем онијема јунацима које познајем лично, али о којијема сам из-

близу чуо говорити. Могу ли ја овијем краткијем и невјештијем описом њих обесмртити? То знам да не могу; али овијем, као неук човек, желим спотаћи наше младе силе да завире у јата радније бесмртности љуђи кои залуду радише да оставе бесмртни спомен као цијо њихов витешки рад оће да покрије мрак заборавности: Велим, овијем мислим спотаћи наше младе људе да се потруде доћи у ово непобједно стијење, које је од бога за причање створено, те да у аитар истине изнесу на видик свијету оне љуђе чи рад њима бесмртно пружа (...)

Ме(не) се ова заслуга света и сјаина чини више но великија господство с којим оте свијету да угоде".

Марко Миљанов је у потпуности и без икаквих знакова двоумљења изабрао Сократа као висок етички узор, као и сократовски интонирани идеју о досљедном алтруизму, односно о хармонији *мисли* и *чина*. Он истовремено брани и аристотеловски схваћен "*етички енерџизам*", који у његовим *посланицама* избија из сваког стиха или прозног ретка, претварајући се у "*вербални енерџизам*". Њиме аутор брани четири стожерне врлине: *мудроси*, *храброси*, *умјереноси* и *праведноси*, а затим и многе друге, које је сажео у два глобална симбола: *чојсиво* и *јунашиво*. Под њима он подразумијева читав каталог врлина: сврховитост, правичност, умјешност, разборитост, проницљивост, расудљивост, довитљивост, уздржаност и, нарочито, самосавлађивање, о којима подробно и зналачки пише Милош Н.Ђурић у драгоцјеним књигама *Историја хеленске књижевности* (1972) и *Историја хеленске етике* (1990).

Када се опредјељује за етичка становишта, рекло би се да то писац чини по безусловном етичком рефлексу. Естетичка опредјељења, међутим, одају процес вишегодишње филтрације. Она на примјерен начин свједоче о "мукама стварања", о којима аутор дирљиво пише, у виду аутопоетичког коментара, на почетку *Посланице војводи Пеку Павловићу*:

"Скићу мисли некуда без стрва, а перо, за мислима алида. Често се губи једно другоме да не зна перо куд се ћену мисли, но чека кваснијем кљуном од мастила, а памет скиће за дуго му се није повратила. Стога ти, Пеко, не могу писати. Куд гоћ мисли окрену, свуће се на српску жалост среташу".

На писца у часовима усамљености и принудне одвојености од свијета (вољом црногорскога Господара), насрћу гомиле "црнијех разговора". Међутим, у маниру је човјека попут Марка Миљанова, који је већ у првим деценијама живота ушао у епску легенду, да захваљујући високом моралном кодексу стрпљиво, ћутећи и без роптања подноси личне, породичне, па и племенске недаће. Али је у његовом маниру, такође, да у часовима потпуне осамљености да маха сопственом незадовољству понашањем власти, посебно црногорског Књаза и српског Краља. Његово незадовољство, потом, проширује се и на наднационалне оквире. Свијет

је у основи несувисло устројен. У "борби непрестаној" људи недовољно чине да би силе добра потиснуле силе зла, те управо стога многа своја јетка и скепсом прожета сазнања о свијету аутор обликује у виду филозофских, етичких или књижевних апофтегми.

На ту особеност стила Његошевог, Љубишиног и Поповићевог својевремено је указала умна Исидора Секулић, наводећи као илустрацију пишчеву филозофску апофтегму из *Посланице сердару Јолу Пилешићу*, његошевски интонирану:

"Сила чојству топуз иза врата,
Чојство сили по пепелу шеће.
Код силе је умрло поштење" .,

коју наводи и Трифун Ђукић у романсираној биографији *Марко Миљанов* (1957).

Њима бисмо додали и двије филозофске апофтегме које се односе на поштење као "узор врлина", саопштене у истој *Посланици*. Поповић најприје каже:

"О поштење, божји благослову,
како дивно бе'смртношћу дихаш"!,

а одмах потом, у продужетку истог поетског сегмента, ова се мисао допуњује и смислено продубљује:

"а ти, сило, злоћом надувена,
драга мајко непостојаности,
бадава се мрштиш на поштење!
У ниско ти све паде с висине,
залуду ти и топус и гордост!"

Снага пишчеве епске и филозофске *рефлексije* свој извор налази у наслеђу епске народне поезије и свеукупном корпусу усменог стваралаштва, потом у непревазиђеном Његошевом дјелу, као и несумњивим пишчевим способностима и амбицијама да се књижевно изрази о најсложенијим питањима прошлости, садашњости и будућности. Стога су у праву они историчари културе и књижевности који су тврдили да Доситеј представља нашу духовну вертикалу, коју бисмо назвали *Логосом*, Вук ону коју бисмо назвали *Ејосом*, Његош ону коју бисмо назвали *Мијосом*, а Марко Миљанов вертикалу коју бисмо назвали *Ејосом*.

Послужимо се *Посланицом честийиќковићу и одобриќковићу*, будући да у њој писац резимира субјективна и интерсубјективна искуства и сазнања:

"За овога Србина сам чуо да је књаз Даниле од њега честитку добио за побједу на Куче. Томе из далека Србину, и да ми га /је/ виђет, не би му друго умно рећи но само оволико: "Еји, Србине, зла ти

срећа а гора честитка с којом домовину служиш и такви јој изгуб честиташ, којег а сељак прости умије цијенит и виђет колико је у њега штете Србину и користи Турчину, а не ти кои ћеш бит научен чоек, па те васпитање гурнуло напријед и отворило очи и срце да постанеш син мајке отачбине и честиташ изгуб брацки и одобрајеш Србину зло које себе чини, а особито владоцу у којег а је српска срећа али несрећа. И не мџ црњега издајства домовини учињет но таквијем подлијем угадањем и одобравањем брату и владоцу што му не пристоји и чим себе и својијема штету чини. А то и наш сељак зна који ишта ваља да је срамота и греота одобрават што не ваља иједноме чоку, па ни чоку, но чељадету у коега никоме није штете до њему кад се спотакне али пане. А ти не чуваш од спотицања и падања онога што си га са свијем српскијем народом у жељу једва дочекâ. А то и сељак који козе чува умије знат да се српски народ оволико вјекова натрпио туђије зулумћара и нажелио својије господара. А ти јево чим сретнеш оно што је бог у жељу промолио српскоме народу, те му је синула зрака наде да му будућност створи што му је прошлост растворила".

Ови јетки редови исписани су поводом друге похаре Куча (12. јула 1856) и крвоједне оргије над Марковим племеном од стране свих црногорских и брдских племена. Бјесомучну крвну освету писац није могао ни емоционално прихватити, нити пак логички објаснити, јер се радило о егземпларној бестијалности појединаца, племена и државе (убијана су дјеца од неколико мјесеци, спаљивање куће, главе познатих кучких јунака набијане на колац, чак и оних који су се само неколико дана раније прославили у бици са скадарским Турцима). Међутим, овај историјски догађај из недавне прошлости послужио је овом ратнику и патнику да, незадовољан савременошћу, развије своју животну визију до најситнијих детаља, актуелизујући и проблематизујући читав низ егзистенцијалних, историјских и етичких дилема и полилема. За нашу расправу, међутим, битна су три процеса која на естетичком и поетолошком плану прожимају *Посланицу* као поетско-прозну врсту: "хибридизација култура", "хибридизација језика" и "хибридизација жанрова". Све три врсте процеса подједнако су актуелне и у теоријској и у примијењеној равни (о њима занимљиво пише М.М. Бахтин).

Марко Миљанов је посљедњи изданак еписке Црне Горе и њен највиши етички врх. У посљедње двије деценије XIX вијека, колико се интензивно бавио књижевним радом, он је свјестан, нарочито послије ослободилачких, црногорско-турских ратова (1876-1878) и одлука Берлинског конгреса (1878), да је дошло до меркантилизације црногорског и србијанског друштва. Управо стога је своје жестоке *филијике* формулисао тако да у њима покаже сукоб двије Цивилизације (Истока и Запада), два културна модела (патријархалног и грађанског), двије средине (урбане и руралне), двије концепције свијета (моралне и аморалне), двије државе (Црне Горе и Србије), у којима се лако могу наћи и примјери *чојсџива/ваљансџива* и примјери *нечојсџива/неваљансџива*.

На филозофском плану посматрано, Поповић се представља као заговорник интегралне визије свијета. Он свим умним моћима брани идеју о *јединству* словенског и српског живља на широком балканском простору. Његови историјски и етички идеали остварили би се само онда када се ти народи ослободе од туђе тираније (турске и аустроугарске), а његови национални идеали само онда уколико дође до *инијеграције* свих српских земаља. О томе непосредно говори у сљедећем одјељку *Посланице*, бранећи хуманистичку концепцију свијета, указујући експресивно и сугестивно на однос "кола земног" и "кола небеског":

"Таквијем лацкањем себе забрављамо своју дужност, на коју учимо наше потомство, да се угледају на своје очеве, е се није могло ни имало кад пријед идућега марча. Тако сваке године очеви својима синовима вијетају да те о идућему марчу на Косову да прежену Турке у Азију, а ми наше царство да узмемо. Но се, гринтајућ међу собом, све до једнога држимо: да се не може пријед док се не наредимо и здоговоримо: Србија и Црна Гора, Арвацка и Бугарија. Једни веле: не оће Србија, други веле: нема чим Црна Гора, трећи веле: не оће Бугари, четврти: не оће Арвати, пети вели: што ће толико збора, све остало готово је на Турчина. Друго, нò кажите ви мене: ко ће господар бити кад га Турцима узмемо",

да би одмах потом, на сљедећој страници, подвукао дидактички и етички значај своје *Посланице*, прелазећи са општег на појединачни план:

"Смјени и умјени избираат оно што су још од пријед Риста неки умјели избираат и за примјер свијету остат. Послужи ове два велика пријатеља, измири ови велики дуг, не остани дужан пред богом и људима домовини и части кад ти је овако запало да ма̀ло за веље промијениш. Узми ону круну, а овој да̀ оставку, нека ју другоме. Не граби се, не осрамоти се, не избира грђе код бољега. Није лако ову прилику добит да си се има рашта раџат, да се придружиш онијема који су народу и чојству себе посветили. Роди се и придружи се Србине, онијема који су својијем жртвовањем и прегоревањем за примјер остали. Бидни њима друг, нађени ово име себе ради: српству заслужна Србина. Прими ону неумрлу небеску круну, с којом ћеш му и земаљску круну и част осигурат, и паклену себичност из српскије груди ишћерат. Јер ће се на тебе угледат, по тебе управљат наше потомство, додават једно другоме с п̀аса на п̀ас и с кољена на кољено. Твој ће бесмртни примјер управљат српском круном. Над њом ће твоја сјенка ширити крила и отварати очи Србинове, да умије виђет што му ваља и не ваља".

Друга и трећа *посланица*, у много већој мјери него прва, послужиле су стручњацијам различитих профила (стилицима, лингвистима, лингвостилицима, фолклористима и другим) као повод за расправу о односу природног и вјештачког говора. Због апсолутне доминације при-

родног говора дуги низ година је преовладало мишљење да је Марко Миљанов више *сакуљач* народних умотворина него *оригинални сиварацац*, што је низом значајних монографија, расправа, студија и огледа, објављиваних током посљедње три деценије XX вијека, дефинитивно оспорено (у корист *оригиналности*). Забуни је, истина, у извјесној мјери допринио и сам писац, опредјељујући се често као *еирон*, структурирајући своја дјела према узорима фолклорних облика и интерферирајући у *посланице* енормно велики број књижевних родова, врста и жанрова, као и предајних облика.

Стога се, на примјер, за *Посланицу сердару Јолу Пилетићу* може оправдано рећи да представља врсту "*књижевног палимисесџа*" јер се ради о односу *изворног тџекџа* и приређивачеве *сџилизације*. Дери-деовским језиком речено, "бијело писмо" ван сваке сумње припада Поповићу, док наплавине "туђег писма" припадају Ораовцу, као алазону. Овај однос не губи на актуелности уколико расправу пренесемо на однос морфолошке и семантичке равни (тачније семиолошке), уз напомену да су све три *посланице* недовршене. У првој *Посланици* могу се убицирати мање или више заокружене поетске цјелине. Оне су сасвим различито структуриране: као аутобиографија (почетне десетине стихова, од 14 до 119); историјска реминисценција (ст: 120-160); побратимство са Јошом Станојевићем (ст. 161-243); успутна асоцијација о европским дворovima (ст. 285-325); српска слога и прегнуће, оличене у устаничком војводи Стојану Ковачевићу (на више мјеста у поеми: ст. 407-472, 882-925 и 1061-1079); предајни облици, као што је здравица (ст. 539-569); расправа о сили и отпору насиљу (ст. 596-697); трагична судбина Босне и Херцеговине (ст. 713-768) и сл.

И морфолошки и семантички/семиолошки *Посланица војводи Пеку Павловићу* је вишестрано сложенија, јер садржи 10 прозних цјелина (683 штампана ретка) и 9 пјесничких (укупно 1.024 стиха, уколико их обиљежимо *in continuo*). Симбиоза прозе и поезије послужила је аутору за исказивање многоврских дарова, потом за хармонизовање различитих родова и врста, који служе као очит доказ *лиџераризације* (тај процес је све примјетнији уколико се примичемо крају *посланица*). Пишчева поетска невјештина огледа се у наизмјеничној употреби *сџирофа*, *сџирофоида* и *одсјечака*, као и употреби *пoлимеџрије*, док прозне невјештине показује тиме што не поштује жанровске каноне и конвенције. Примјера ради, само у ову *Посланицу* он без много бриге о чистоти форме уноси "писмо у писмо", "причу у причу" и "пјесму у пјесму". Тиме је на још једном плану потврђена теза о спонтаном настајању ове врсте књижевних дјела и о стваралачкој слободи коју је писац задобио неочекиваном примјеном различитих стваралачких поступака.

Овладавање књижевном формом, као што смо већ рекли, показао је Поповић тиме што му је прва *Посланица* најмање литерарна (1883); што је друга видно литерарнија (1885); а што је трећа најлитерарнија (1889). На жанровску сложеност *Посланице чеџиџићковићу* и *одобривковићу* прије свега указује њена структурна сложеност. Ипак, она се може подијелити на три дијела:

- *Први чини дијатриба*. Она је у жанровском смислу чиста, али се и у тој чистоти, уколико примијенимо минуциозну поджанровску подјелу, могу примијетити извјесне нијансе;

- *Дрући чини ирича* (о другој похари Куча) као дио средишње приче, будући да тематски *иричада* (као специфичан анекс) дјелу *Племе Кучи у народној иричи и ијесми* (1904). Она се, дакле, истовремено може тумачити и као дио *дијатрибе* (а) и као самостална *нарајивна цјелина* (б);

- *Трећи дио чини драмски конципирана сцена* (дијалог Домостојца и Аргата). Њоме је у великој мјери иновирана *дијатриба*, јер све догле писац није показивао афинитет према драмском стваралаштву. *Дрући* и *иричи* дио служе као илустрација *дијатрибе* и као доказ да, уопштено говорећи, не може бити ријечи о апсолутно чистој форми, него да се генолошка припадност одређује према стилској и структурној доминанци, а да се при томе свјесно запостављају наплавине других врста и жанрова. Као примјер може да послужи управо трећа *Посланица*, која је подијељена на седам обимом неједнаких сегмената (*први* чини полемички интонирани увод; *дрући* есеј о Српству у Турској; *иричим* се привидно засвођује тематика; *четврти* и *шести* припадају средишњој причи; *петти* је драмски конципиран; док *седми* припада уводној полемичкој цјелини). При томе је, са наратолошког и генолошког становишта посматрано, веома занимљив начин вертикалног и хоризонталног повезивања појединих наративних цјелина/сегмената у *Посланици*.

*
* * *

Све три *посланице* Марка Миљанова Касомовића Поповића и Дрекаловића показују пишчево "поуздање у причу", с једне, вјеру у "трајност умјетнине", с друге, "сврховитост и смисленост" стваралачког чина, с треће, апсолутно повјерење у "етички енергизам" и "вербални енергизам", са четврте, као и потпуну преданост стварању као "животној мисији", с пете стране. Упркос почетничкој невјештини, одсуству систематичнијег образовања и инконтинуираном стварању, писац у свакој врсти казане или написане *Ријечи*, као отјелотворењу стваралачког принципа, било у иманентној, било у експлицитној поетици, подвлачи сопствену *одговорност*, која је више усмјерена на живот него на умјетност. Стога се за писце попут њега може рећи да нијесу толико уносили литературу у живот колико живот у литературу

Задовољавајући личне и опште потребе времена у коме живи и ствара, Марко Миљанов једновремено показује и "муке живљења" и "муке стварања", дијелећи сопствена интересовања на сферу коју теоретичари називају "знацима живота" и ону сферу коју називају "знацима књижевности". На универзалност тога процеса указали смо пригодно изабраним епиграфом, преузетим из Седмог писма познатог грчког филозофа - "Платон жели Дионовим рођацима и пријатељима свако добро":

"Ипак, тога сам бар свестан да би, кад бих ја написао или усмено саопштио, то би било најбоље саопштено, али и да бих ја био пого-

ђен више него ико други ако би то било рђаво написано. Када би се мени чинило да је могуће да се то успешно напише или саопшти многим, шта бисмо у свом животу могли лепше да учинимо него да то напишемо на велику корист људима и да свима праву природу изнесемо на видело".

(Платон - *Писма*, 1998, стр. 45)

Егзистенцијалне, моралне и стваралачке дилеме утолико су бројније и теже рјешиве уколико схватимо да је писац остварио *ауџентично дјело*, посвећено суштинама нашег постојања, дјело у коме ријечи, како би он сам рекао, "божански дишу и миришу". Као писац пословичне скромности, а изузетне даровитости, он је настојао да своје хетерогено књижевно дјело прикаже као *документи*. Током дванаест деценија континуираног, активног и дјелотворног трајања све више су истицане његове актуелне поруке, тако да је оно увелико надмашило почетне интенције овог мислиоца и ствараоца и постало ријетки образац "*мудросне лијтературе*". Уколико је таква констатација тачна, а ми смо у потпуности увјерени да јесте, тада се не може више говорити о *документу* него о књижевном *монументу*, којим је видно и у више духовних области обogaћена наша културна и књижевна баштина.

П р и л о г :

ПИСМО ТОМА П. ОРАОВЦА ТРИФУНУ ЂУКИЋУ¹
(Београд, 25. јуна 1930)

Драги Господине Трифуне,

Особито се радујем што Ви радите на сређивању дјела војводе Марка Миљанова, ради прештампавања истих. Овоме се радујем и као племеник и као друг по страдању војводе Марка, а ово тим прије што баш Ви то радите, јер знам да располажете не само знањем, него и вољом, осјећајима пријатељства према њему, као и познавањем његовог живота и рада у толикој мјери, да то ниједан други не би могао тако све стране изнијети о њему све што у главном треба да се зна и да то остане као драгоцјен докуменат за будућа поколења. Да, радујем се што сте

¹ Фотокопију Ораовчевог писма љубазно нам је уступила на коришћење госпођа Јелена Ђукић, супруга Радивоја Лоле Ђукића и снаха Трифуна Ђукића. Истовремено, госпођа Ђукић нам је дозволила објављивање Ораовчевог писма *in extenso*, на чему јој најсрдачније захваљујемо.

Ораовац није писмо пагинарао. Писао га је ћирилицом, на коцкастом папиру, црним мастилом, увучено за једну четвртину, од лијевог према десном блоку. Писмо је пренесено онако како је написано; означен је крај сваке странице; а приређивач није интервенисао ни стилски, ни језички, ни правописно. Првом наредном приликом објавићемо и аутограф Ораовчевог писма.

Ви све срдно пришли томе послу, јер знам да ће те то урадити на опште и велико задовољство свијех пријатеља и поштоваоца војводе Марка. Јест, ја се овоме радујем као његов прави и највећији пријатељ, за чију част и живот све су жртве за мене биле малене, а сви његови пријатељи и непријатељи знали су; да смо ја и војвода Марко везани најјачом спонном правога, несебичног и искреног пријатељства, које је ишло од срца срцу, у толикој мјери, да то наше пријатељство није могао нико поколебати ни разбити. За ово наше пријатељство знао

стр. 1

цио наш народ, а то је знао и сами књаз Никола, који је покушавао на разне начине да нас завади и мене од њега одвоји и најпосле он сам лично понудио ми поред њега - књазу завадача (!?) и један од најугледнијих положаја, обећавајући ми сјајну будућност и све страно осигурање, само да се од војводе Марка удалим и одвојим, а ово је све било познато војводи Шаку Петровићу, његовом брату Филипу, попу Јовану Сундечићу књижевнику и почасном секретару књазу Николе, његовом сину Перу, Павлу Аполоновићу Ровинском руском књижевнику и научнику, као и Јосифу Холечеку чешком књижевнику, кога сам упознао са војводом Марком, кад је долазио у Подгорицу 1882. године. Да сви поменути као моји лични пријатељи за ово су знали, да сам ја сва обећавања и понуде књазу Николе, достојанствено одбио и ставио му до знања, да бих прије дао свој живот, него што бих то урадио, због чега је књаз Никола на мене омрзао у толикој мјери да ме није могао гледати очима.

За вријеме страдања мога, као борца за уставност и грађанске слободе црногораца, војвода Марко Миљанов чинио је све и био готов на све жртве, само да би ми олакшао тешку судбину као човјеку и пријатељу, који је дошао до најтежег искушења и одговорности за заједничку ствар и општу народну корист.

стр. 2

Књаз Никола је знао да сам ја не само покретач уставне борбе и уставног питања, него да сам и жива спона између људи који су били готови ступити јавно у борбу за уставна и грађанска права црногораца, због чега сам и ја узет на нишан, због чега сам био и осуђен на тајну мученичку смрт, а кад се у томе није успјело, изложен сам апшењу и мучењу, тек да бих порекао што сам јавно, пазарнога дана говорио народу у Подгорици и да бих открио друштво и проказао људе, који су пришли друштву уставности, али то сам са гнушањем од себе одбацио, презирући муке и мучитеље. Најпосле мојим мушким држањем довео сам ствар до тога, да је књаз морао попустити и 16 децембра 1882. г. честитао ми је слободу и пустио из затвора мене и моје другове, а војводи Врбици одузео грб, збацио га са министарске столице и наредио да се затвори. Овај чин књажев поздравила је сва Црна Гора, Херцеговина и Бока Которска, гдје сам уживао неподјелијено највеће поштовање. Том сам прили-

ком добио пет стотина педесет и осам брзојавних честитака. После овога пошао сам у Подгорицу и војвода Марко послао на Ријеку Црнојевића његовог "Арнаута" за мене, а за вула (!?) Иванова хата "Скендера" те смо дојахали у Подгорицу код војводе Марка, гдје смо дочекани од

стр. 3.

свакога са највећим одушевљењем.

Непријатељи моји и војводе Марка били су поражени, нарочито кад су видјели како смо поздрављени од цијелог народа, па представе књазу, како је то опасно и како би требало поново ме предати мучењу, у што нијесу успјели, али су успјели у томе, да је књаз наредио управнику вароши Цетиња, да ми саопшти књажеву одлуку, да одмах идем из Црне Горе, после чега сам тражио аудијенцију код Књаза и на дан 25 фебруара 1883 г. растао се са књазом за вазда, на један достојанствен и витешки начин. По растанку са књазом јавио сам депешом војводи Марку да 26 фебруара морам напустити Црну Гору, и он послао Вула Иванова са десет Куча, који су у зору 26 фебруара стигли на Цетиње и отпустили ме до Котора.

Одмах после мог одласка из Црне Горе, књаз Никола наредио је да нико не смије доћи код војводе Марка, да нико несмије са њим говорити, да га нико несмије звати војводом ни његовим презименом, него "Касо..." (нечитко - п.п.), (то је уже братство Поповића, Касомовићи, који су међу Кучима признати као једни од највећих јунака) и тако војвода Марко био је на Медуну у његовој кући за седам година у затвору, што је имало ту добру страну, да је војвода Марко удаљен од свакога прикупно и написао оно што Вам је познато.

стр. 4

Кад сам дошао у Србију радио сам отворено против књаза Николе, а да бих му нанио једну велику непријатност, написао сам у Београду "Посланицу сердару Јолу Пилетићу од војводе Марка Миљанова". Ово сам учинио за то, што је књаз Никола био највећи непријатељ сердара Јола Пилетића и војводе Марка Миљанова и што ја са њима безобзирно поступио, па сам желио и хтјео, да му нанесем један тешки удар тијем, што се у "Посланици" велича Сердар Јоле Пилетић, а да би тај удар био јачи, написао сам у предговору, да је посланицу написао војвода Марко, знајући да ће то књазу нанијети највећу непријатност.

У предговору "Посланице" казао сам ко је и какав је био сердар Јоле, а ко војвода Марко Миљанов, којијема сам придружио војводу Пека Павловића и о њему рекао неколико врло похвалних ријечи и то: "да је о његовој дилци (пушци) висило Источно питање".

Излагањем ако и укратко живота и рада ове три по свему најзаслужније Црногораца, Књаз је био тако погођен, да је дошао ван себе од муке, пошто је он навикао био, да се о свакоме Црногорцу рече само оно што он хоће и како он хоће.

Чим сам написао "Посланицу" нашао сам издаваоца и дао рукопис "Посланице" Јевремну Обрад Караџићу, који је исту штампао у три хиљаде примјерака и одмах растурио по

стр. 5

народу, а ја му сву добит од "Посланице" уступио, нетражећи никакве награде за себе, тек да "Посланица" што прије изиђе на јавност, те такоје дјело штампано и растурено по народу одмах и она је на јагму разузета.

Критика и јавност се о њој најласкавије изразила и већ концем августа 1883 год. није имало ниједне непродате књиге.

Ја сам у Црну Гору послао књазу Николи три књиге, а свијема осталим дворским чанколизима по једну књигу, као и окружним начелницима, и власничким удворцима, јер сам знао да књига само тако може доћи у руке народу. Мало је потрајало и књига је била забрањена за Црну Гору.

Ово ће многијема изгледати чудновато, како даја ако и за тренутак да дајем моје дјело, мој спис, као дјело војводе Марка, али треба да се зна, да мени онда није било до мога имена, до моје користи, ни до тога хоће ли се овај спјев звати мојим, него ли до тога да речем о мојим пријатељима оно што заслужују да се рече и да тијем књазу нанесем једну највећу непријатност, а у што сам потпуно и успио, у чему је и била моја највећа награда.

Но ако је онда била потреба да тако поступим и да себе заборавам до самопрегоријевања, та је потреба престала и вријеме је, ако и после четрдесет и седам година, да се рече истина и каже оно што је право, као једна непобитна истина, да није писац "Посланице" сердару Јолу Пилетићу војвода

стр. 6

Марко Миљанов, него ја и да војвода Марко о "Посланици" није ништа знао, тек онда кад је примио књигу и тадер је, како ми је у Нишу рекао 1893 год. узвикнуо: "О мој Томо, збиља си ти један загонетан човјек, ти се се толико узвисио изнад себе, да си учинио оно што данашњи људи немогу урадити ни разумјети! Хвала ти вазда једнаки пријатељу". Ово су ријечи војводе Марка.

Ово Вам јављам ради знања, да небисте учинили погрешку и гријех према мени и "Посланицу" као моје дјело уврстили међу дјелима војводе Марка Миљанова, пошто сад нема потребе, да се као његова сматра. А треба да знате, да је жив књаз Никола, о овоме небих ништа говорио, пошто небих хтјео да му дам то задовољство.

Ко је читао моја дјела, видјеће, да је "посланица" писана мојим стиховима, а тијем стилем није никад и ништа написао војвода Марко. Ово само напоменух лично због Вас, што и ви можете видјети. Све што сам овдје рекао то је света и непобитна истина, а вјерујем да се Ви нећете о истину огријешити, ни довести до тога, да ово питање на јавност износим.

Примите увјерење о моме искреном пријатељству и поштовању

25. јуна 1930. год.
у Београду

Ваш искрени
Томо П. Ораовац

стр. 7

Академик Радомир В. ИВАНОВИ)

*ЭПИСТОЛС РНИЙ ВКЛАД
МАРКА МИЛС НОВА ПОПОВИ) А*

Резюме

Основное внимание в .той работе уделено по.тическим и прозаиче.ским послани м Марка Мил нова Поповича (18уу-1901Ч)которые он написали в основном в течение последни. т0 лет своей жизни. Среди ни. наиболее рки.ми вл ютс вПослание сердару Йолу Пилетичув (18ууЧивПослание воеводе Пеку Павловичув (188т-1885Ч и вПослание поздравл ющему и одобр ющему в (издано только в 1998 г.Ч Принима во внимание тоичто речь идет о литера.турном жанре иредко анализируемоми было необ. одимо определить все его важные . арактеристики с точки зрени как теории по. зиингак и прозы (особен.но наратологии и генологииЧ

Создание новой генеративной модели вне вс кого сомнени помогает вы снению авторства вПослани сердару Йолу Пилетичув и.к. испуст почти 50 лети . то авторство письменно и в полемика. оспаривал его подготовительию. т Томо П. Ораовац (185у-19у9Ч Литературный анализ произведени и письмо Ораоваца привели нас к заключени ичто речь идет об оригинале Марка Мил новаикоторое Ораовац только стилизировал.

Дл читателейивообщеии литературны. критиковив частностиособен.но интересно вПослание поздравл ющему и одобр ющему вкоторое было напи.сано позднееи как добавление к уже известному произведению Поповича вПлем Кучи в рассказа. и песн . народав (1904Ч Из-за р да актуальны. проб.лемшем и мотивовиа также высокого литературного уровн юна может трактов.ватьс как самосто тельна прозаическа целостность (суд по интенцио.нальной и лингвистической дугеЧцелостностььикотора в одном месте демон.стрирует все грани несомненного таланта Поповича.